

Културна стратиграфија археолошког локалитета Хисар у Лесковцу

Апстракт: *На археолошком локалитету Хисар у Лесковцу документовани су остаци насеља из средњег неолита (страчевачка културна група), бакарног доба (културне групе Бубањ I и Остриковац), средњег бронзаног доба (ватинска културна група), гвозденог доба I (брњичка културна група) из старијег гвозденог доба (VI-V век пре н.е.), млађег гвозденог доба, римског периода III-IV век, византијског периода (VI, XII век), српског средњег века (XII-XV) и из турског периода. На истом локалитету постоје некрополе из VI и XII-XIII века.*

Кључне речи: *брњичка културна група, римски период, византијски период, средњи век*

Археолошки локалитет Хисар у Лесковцу налази се на издвојеном и истуреном огранку планине Кукавице у долини Јужне Мораве. Захвата површину од преко 130 хектара. Ту локацију оивичавају долине: Јабланице са северозапада, Ветернице са југоистока и Јужне Мораве са истока. Најистуренији део локације карактерише плато површине неколико хектара. Педологију хисара чине слојеви шљунка, песка и глине. У највећој депресији налазио се извор. Хисар има исти значај за Лесковац као Калемегдан за Београд или Петроварадин за Нови Сад. У случају елементарних непогода или непријатељског напада, Хисар је био прво прибежиште за становништво са тла данашњег града. Захваљујући Хисару, Лесковац је једини град у нашој земљи у коме је на једном месту документована у континуитету целокупна прошлост самог града али и целе долине Јужне Мораве и централног Балкана. Циљ овог прилога јесте да се јавности у најкраћем представи та изузетно богата прошлост Лесковца.

На археолошки и историјски значај овог налазишта у центру Лесковца указивали су путописци, историчари и археолози.¹ Већ почетком XX века, прва археолошка истраживања обавио је др Милоје М. Васић и дао о томе извештај у Старинару. Многобројне случајне налазе са те локације прикупио је др Сергије Димитријевић. Прва археолошка ископавања на Хисару

¹ Богдановић, И./Јоцић, М./Поповић, П, 1995; Brown, E. 1673; Булатовић, А. 2000; Димитријевић, С, 1993; Гарашанин, М./Ивановић, В. 1958; Гарашанин М. 1953; Идем, М. 1983; Гарашанин М./Гарашанин Д. 1951; Хахи Ј.Г. 1861; Јоцић М./Стојић, М. 1993; Јоцић М. 1984; Аедем 1996; Каниц, Ф. 1904, 1909 (Београд, 1985), Красовски, А. 1930; Лемерле, И./Дагрон, П./Ћирковић, С, 1982; Милићевић, М 1884; Новаковић, С, 1912; Павловић, С.Е./Костић, Д. 1988; Ракић, М, 1987; Шафарик, Ј, 1868; Стојић, М./Јоцић, М, 1997; Стојић, М, 1994; Стојић, М./Перић, С./Јоцић, М./ 1999; Стојић, М, 1992; Идем, 2001, 15-94; Идем 2000; Идем 2001; Идем 2002; Стојић, М./Јоцић, М./Перић, С, 2000; Стојић, М./Капуран, А. 2001; Стојић, М, 1998; Идем, М, 2000; Идем, М. 2001; Идем, 2002; Идем, 2006; Стојковић, Ж./Стојичић, С./Ракић, Х, 1992; Трајковић, Д. 1968, Аедем 1977, Аедем 1961; Васић М.М. 1909;

извршена су 1954. године на источној падини под руководством Ђ. Стричевића, када је откривена једнобродна црква од камена малих димензија.²

Мања археолошка ископавања обављена су 1994. године на платоу локалитета, којом приликом се наишло на трагове праисторијског насеља и некрополу из средњовековног периода. На основу археолошких налаза из гробова, пре свега сребрних наушница са гужвом од спиралног навоја жице, некропола је датована у XII-XIII век (Богдановић, Јоцић, Поповић, 1995).

Током једнонедељних археолошких ископавања 1999. године на југоисточној падини локалитета константован је моћан археолошки слој у коме је документован целокупан развој брњичке културне групе.

До тих ископавања сва сазнања о брњичкој културној групи (или културна група Доња Брњица – Горња Стражава) базирана су била на резултатима истраживања петнаестак локалитета, искључиво некропола, углавном на Косову (Гарашанин, М., 1983, 774). О насељима и стаништима није било података (Ибид, 775). Укупан фонд археолошке грађе брњичке заједнице чинило је мање од 300 предмета, највише керамичких посуда.

Те, 1999. године учињена је прекретница у истраживањима брњичке заједнице. У само једној сонди 4 x 2 м константован је слој брњичке културне групе од 1,2 м са четири стратума, који репрезентују четири развојне дазе те културне групе (Брњица Ia-б, Брњица IIa-б) и добијено је више хиљада предмета (углавном фрагмената керамике) од којих је објављено око 1000 (Стојић, 2000, 12-16, Идем, 2001, 17-25).

Археолошка ископавања на локалитету Хисар у Лесковцу интензивирани су од 2002. године, након случајног проналазак једног гвозденог предмета (Туровићева игла)-(Стојић, 2002, 236-238). Та ископавања одвијају се континуирано до данашњих дана; истражена површина од преко 1.500 м², и то на различитим деловима тог локалитета. Добијена је огромна количина археолошке грађе: више десетина хиљада предмета (посуда, фрагмената керамике који имају типолошке или стилске карактеристике, керамичких, бронзаних, коштаних, гвоздених и камених) и архитектонска пластика.

Локалитет Хисар у Лесковцу карактеристичан је по томе што је само местимично био настањен у време брњичке културне групе, и то плато, површине више хектара, и неколико тераса на падинама узвишице Хисар, површине, такође неколико хектара. Плато је у периоду брњичке културне групе био заштићен дубоким ровом уз чију се унутрашњу ивицу ослањао бедем од палисада, фортификацијом сличној оној из VIII века пре н.е. на локалитету Градац у Ланишту, у басену Велике Мораве (Стојић, 1986, 61-62). Културни слој брњичке културне групе на извесним деловима платоа прелази 1,6 м, а у вертикалној стратиграфији посведочена су прва три стратума која су константована у сонди из 1999. године.

На тераси на којој су обављена прва ископавања 1999. године (где је 2000. пронађена „Туровићава игла“, гвоздени предмет изузетних карактеристика), константован је металуршки центар где се производило гвожђе и израђивали предмети од тог метала из прве фазе брњичке културне групе (Стојић, 2002, 238, Идем, 2006). На истом месту производили су се и предмети од бронзе, на шта указује налаз калупа за ливење бронзаних секира-келтова. Пронађена су, такође,

² Документација се чува у Народном музеју у Лесковцу

шљакишта, више гвоздених предмета, вишекраке дуваљке (за удубавање кисеоника), десетина пећи (од којих је бар неколико служило за топљење руда; испод калоте једне пећи нађени су мањи комади аморфног гвожђа), стотине жрвњева (на појединима сачувани трагови млевења руде), велики комади аморфног гвожђа (највећи примерак, тежине више килограма, нађен је у једној пећи), јаме у којима је добијан ђумур (Стојић, 2006). Са овог дела локалитета је и заједнички налаз: бронзане секире-келта и крстасте гвоздене секире. Ту су такође, нађени: један бронзани бријач, сличан примерку из Винче, и једна игла за коју аналогije постоје у примерцима из Баната и Мачве (На А)-(Weber, 1996, 2019, Кат. Бр. 487, Васић, 2003, 80-81. кат. Бр. 530-531). Ови бронзани предмети који се датирају у XII век пре н.е. потврђују раније закључке засноване на керамици о уделу култура из доње Посаине и српског Подунавља у догађајима у том веку у басену Јужне Мораве и на југу Балканског полуострва.

На једној од тераса локалитета Хисар, судећи по изузетно великом броју предмета од кости, полуфабриката и коштаних одбитака, налазио се највероватније, специјализовани део за производњу предмета од кости.

Дакле, на локалитету Хисар у Лесковцу, у средишту басена Јужне Мораве, на незаобилазној тачки у свим кретањима моравском долином, као и речистима Јабланице и Ветернице у правцу исток-запад, налазило се велико насеље брњичке културне групе, које се састојало од утврђења – акрополе, на највишем и најистуренијем делу локације, и специјализованих делова насеља у подграђу. У вертикалној стратиграфији и у десетинама затворених целина документован је целокупан развој брњичке културне групе. Архитектонска пластика (цик-цак жлебови, спирале, кругови) веома подсећа на архитектонску микенску пластику, с једне стране и на пластику у басену Велике Мораве и српском Подунављу, с друге стране (Стојић, 1986, 31. Сл. 3, 9-10, Идем 2004).

Приликом археолошких ископавања, која се иначе, одвијају према потребама пројекта Етноархеолошки парк Хисар, пронађени су остаци материјалне културе из различитих раздобља прошлости. На свим истраживаним деловима локалитета спорадично је налажена керамика из средњег и млађег неолита, старчевачке и винчанске културне групе, бакарног доба, културне групе Бубањ I и културне групе Остриковац, бронзаног доба, ватинске културне групе, гвозденог доба (гвоздено доба I, II, III), брњичка културна група, позна фаза старијег гвозденог доба и млађе гвоздено доба. Такође су пронађени архитектонски остаци, као и покретни археолошки предмети из римског периода, византијског периода, српског средњег века и турског периода.

До сада је пронађено само неколико фрагмената керамике старчевачке културне групе, делови лонаца карактеристичне лоптасте форме, лоше печени, са неједнако распоређеним премазом глине, као и делови пехара на шупљој коничној нози. Винчанску културну групу репрезентује неколико фрагмената лоптастих здела које су украшене финим канелурама. Са Хисара је и једна антропоморфна фигурина која се налази у приватној збирци.

Културну групу Бубањ I репрезентују фрагменти осликаних посуда fine фактуре. Керамика која је украшена урезаним и инкрустованим мотивима особена је за културну групу Остриковац, фазу Остриковац Ia. Истом добу припада и бакарна секира са усадником за држање.

У овом тренутку има само назнака да се на локалитету Хисар налазило и насеље ватинске културне групе, културне групе која је чинила основу за развој свих великих заједница из

гвозденог доба: из ње су се развиле културне групе Белегиш I- II у српском Подунављу. Жуто брдо у источним деловима наше земље и брњичка културна група.

У последње две археолошке кампање (2005-2006. године) пронађени су значајни остаци архитектуре и покретна археолошка грађа који репрезентују заједницу која је у раздобљу VI-V век пре н.е. живела на овом локалитету. МОгуће је да је тој заједници припадао један зид (без кречног малтера) на платоу локалитета. Станишта из тог периода су колибе у техници плетера облепљеним блатом. У тим стамбеним објектима налажена је увезена грчка керамика, керамика рађена на витлу која имитира грчке узоре и керамика рађена руком, у локалној традицији. Од оригиналне грчке керамике нађена је црнофирнисована и она на којој се налазе геометријски сликани мотиви. На нози једног пехара је урезан знак (знак радионице). Том стратуму припада и сребрна богато украшена копча, неколико двојних игала са Ω главом. Керамика рађена руком – зделе и пехари веома су важни за етничку идентификацију становника Хисара у VI-V веку пре н.е. Пехари са проширеном стопом карактеристични су за Трибале. Да се на овом локалитету могу очекивати и остаци материјалне културе Келта или Скордиска указује фрагмент типичне латенске зделе из зимске кампање 2006. године.

На доминантном и стратешки важном положају Хисара – на платоу подигнуте су фортификације у римском и рановизантијском времену. Њихови остаци су сачувани само делимично због девастације и разграђивања, великим делом су у негативу. Археолошки предмети и делови архитектуре из римског времена откривени су на С-3 страни платоа. Откривен је зид бедема дужине 27 м, шир. 1,10-0,60 м. од притесаног камена и дебелог слоја малтера, оријентисан у правцу И-З и један мањи зид од опека оријентисан у правцу С-Ј. Поред ових архитектонских остатака откривено је неколико изузетних археолошких налаза: фрагментована плоча од слоноваче са натписом REDDETA и фигуралном представом и сребрна крстастица фибула, затим, фр. Керамике и новац (Констанција II и Валентијана). Сви ови налази датовани су у IV век н.е.

Како римских налаза на другим деловима платоа има само спорадично, можемо претпоставити, на садашњем степену истражености, да је фортификација на Хисару подигнута у IV веку на С-3 страни платоа и да није била великих димензија – могуће мање утврђење или кула. Вероватно је срушено у налету Хуна делећи судбину градова и утврђења провинције *Dacia Mediterranea* (Петровић 1976, 41-42).

Утврђење на овом месту једино је од 39 утврђења које је Јустинијан I обновио или изнова подигао у области *Naisa* у првој половини VI века (Максимовић, 1980, 38; Петровић 1976, 111-114).

Фрагментовано очувани остаци бедема откривени су на северној, источној и јужној страни платоа, као и археолошки предмети који документују живот током VI века. Темељ бедема од ломљеног камена и малтера, очуван веома фрагментовано, на северној страни фланкиран је на стени преко малтерне кошуљице, а на јужној је плитко укопан у здравицу преко праисторијског слоја.

У сонди Амфитеатар I/06 на Ј-3 страни платоа откривен је део темеља бедема дужине 2,2 м, ширине 1,80 м од притесаног камена који је повезан са дебелим слојем беличастог малтера у основи на спољњем и унутрашњем лицу, док је унутрашњост испуњена трпанцем од камена, опеке и малтера. У истој сонди откривен је део објекта са зидом од опека који је плитко укопан у

здравицу једним редом камена и са подницом од танком слоја малтера. Зид је очуван у висини од 4 реда опека дужине 1,20 м, ширине 0,70 м. Већи број фрагмента ћерпича пронађених током ископавања указује на технику градње горње конструкције овог објекта. Покривен је тегулама и имбрексима, а кровну конструкцију носили су дрвени стубови. Остаци угљенисане греде у слоју са интензивним гаром са фр. Кровних опека откривени су уз источни профил сонде.

Велики број откривених предмета од кости, стакла, бронзе и гвожђа, фрагменти керамике, међу којима су и налази амфора, новац, једна остава новца (Богдановић, Јоцић, Поповић, 1995), остава пољопривредног алата и друго, пружају слику о животу утврђења током VI века.

На падинама Хисара простирало се насеље током VI века. У сектору I на Ј-И падини, на месту где је откривено насеље из гвозденог доба и где је био центар црне металургије ископани су остаци подница од набијене земље надземних објеката од плетера и лепа са калотастим пећима који припадају насељу.

У већем броју јама, поред покретних археолошких налаза који осликавају живот, начин становања и занимање људи, у неколико објеката (сонда I/06 објекат 7 и објекти 7, 11, 13 у северном продужетку сонде I/06) откривен је већи број комада гвоздене згуре, гвоздени слитак, аморфно гвожђе и фр. посуде за ливење метала. Ови налази сведоче о традицији топљења руде и прераде гвожђа на Хисару.

Утврђење је страдало крајем VI или на почетку VII века у налету Авара и Словена као и многи градови и утврђења у Сев. Илирику (Живковић 2000, 77-96; Максимовић 1980; Кондић, Поповић 1977, 177-184; Петровић 1976, 43-45).

Живот у насељу је обновљен после насељавања Словена, а после пропасти Самуилове државе Византија је обновила власт у земљама Балканског полуострва. Налаз оловне буле на грчком језику из XII века сведочи о присуству византијске власти на Хисару током овог периода.

Област око Лесковца – Дубочице (Глубочица) први пут се помиње у доба владавине цара Манојла I Комнена. Он је Дубочицу даривао Стефану Немањи чиме је Немања ојачао позиције да освоји власт у Србији, а са Византијом је учврстио везе, тако да је његов углед знатно ојачао. Дубочица је била византијска земља коју је Немања као удеони кнез добио само да њоме управља, али када је постао велики жупан, он је био у обавези да је врати Византији.

Дубочица је као гранична област према Рашкој, имала важну улогу у односима византијских царева према члановима владајуће династије у Србији. Та улога би још више добила на значају, а били би јаснији разлози због којих је Стефан Немања најпре добио Дубочицу а потом морао да је врати, уколико прихватимо идентификацију Дубочице са облашћу „ДЕНДРА“ коју помиње Јован Кинам, секретар цара Манојла I Комнена. (Пешић, Јовић, 2006, 45).

Из XII или почетка XIII века, са локалитета хисар потиче групни налаз керамике, стакла и других предмета, који је вероватно припадао српском насељу на овом месту. Да се и у том раном периоду српске доминације и овде налазило неко важно насеље, поред луксузне трпезне керамике (украшене сграфито техником, као и глеђом сликана површина) и сликаног, позлатом и емајлом у више боја, стакла из сиријских радионица, потврђују остаци великог сакралног објекта на северном делу платоа. Тај сакрални објекат имао је живопис, који је сачуван у траговима. Да се живот на овом месту одвијао континуирано кроз средњи век указује групни налаз различитих

предмета, међу којима је и сребрни новац Стефана Лазаревића, вероватно из 1400. године. Археолошка грађа из турског периода није анализирана.

Према томе, досадашњи резултати археолошког истраживања показали су да су се на локалитету Хисар у Лесковцу налазила насеља из средњег и млађег неолита (старчевачка и винчанска културна група), бакарног доба (културне групе Бубањ и Остриковац), бронзаног доба (ватинска културна група), гвозденог доба (брњичка културна група, старијег гвозденог доба, млађег гвозденог доба), затим из римског периода, византијског периода, српског средњег века и турског периода. Према томе, у овом тренутку постоји следећа културна стратиграфија.

Културна стратиграфија археолошког локалитета Хисар

	Општа периодизација Поморавља	Апсолутна хронол. (приближно)
Хис. А1	Неолит, сред. неолит, старчевачка култ. г.	6000 – 5300. г.п.н.е
Хис. А2	Неолит, млађи неолит, винчанска култ. г.	5300 – 3700.
Хис. Б1	Енеолит, култ. група Бубањ I	3600 – 3400.
Хис. Б2	Енеолит, култ. група Остриковац	2800 – 2100.
Хис. Ц	Бронз. доба, сред. бронз. доба, ватинска к. г.	1700 – 1450.
Хис. Д1	Гвоздено доба, гвоздено доба I, брњичка к. г.	1350 – 1000.
Хис. Д2	Гвозд. доба, стар. гвозд. доба, трибал. период	600 -300.
Хис. Д3	Гвоздено доба, млађе гвоздено доба	300- крај старе ере
Хис. Е	Римски период	III – IV век
Хис. Ф	Византијски период	VI, XII век
Хис. Г1	Српски средњи век (XII-XIII век)	XII – XIII век
Хис. Г2	Српски средњи век (XIV-XV век)	XIV – XV век
Хис. Х	Турски период	XV – XIX век

Овај кратак преглед резултата археолошких истраживања пружа само делимичну слику о доприносу локалитета Хисар познавању прошлости Лесковца, Поморавља и целе наше земље. Проналажење центра црне металургије на том локалитету има глобални значај. То је једини локалитет на свету где је у целини документован процес добијања гвожђа и израде предмета од тог метала из периода примарне металургије гвожђа (XIV-XII век пре н.е.). То је, такође једини локалитет у нашој земљи где су пронађени остаци насеља из VI- V века пре н.е. са материјалном културом у којој су заступљени грчки импортовани предмети, локални производи рађени по грчким узорима и израђевине у домородачком стилу. Хисар у Лесковцу је најјужније пронађено трибалско насеље из поменутог периода. Скупоцени римски предмети потврђују да се на тлу данашњег Лесковца налазило неко важније римско насеље, супротно досадашњим уверењима да јужно од Ниша (Nais) није водила нека значајнија римска саобраћајница, па стога ту не би требало очекивати неко урбано римско насеље. „Изненађење“ је и велико, дуготрајно и богато византијско насеље које је на Хисару постојало у VI и XII веку, чији становници се нису лишавали било чега што су имали и њихови сународници на Медитерану. Изгледа да је металургија гвожђа била та која је чинила насеље на Хисару значајним и дуговечним. Вероватно због свог кључног положаја, традиционалној економици и другим факторима и под Немањом крајем XII века на Хисару се

налазило важно српско упориште. И у време опоравка после Косовског боја Хисар је задржао улогу регионалног центра.

Сваке године дође до неког новог открића на Хисару које употпуњује прошлост Лесковца, Поморавља, наше земље, нашег континента па чак и таква открића која су светског значаја. Чињеница је да ниједан археолошки локалитет у нашој земљи за тако кратко време није дао више, разноврсније па и атрактивније археолошке грађе него што је то Хисар. У археолошкој збирци локалитета Хисар налази се преко 1000 предмета изложбене вредности. Припремљено је за објављивање преко 6000 предмета. Овај рад је и најава издавачког пројекта – објављивање резултата археолошких истраживања локалитета Хисар у Лесковцу. У едицији под насловом Лесковац – Хисар у наредним годинама објавиће се следеће свеске: Лесковац – Хисар, стратиграфија и архитектура; Лесковац – Хисар, ситни налази; Лесковац – Хисар, керамика; Лесковац – Хисар, најстарији центар црне металургије у Европи. Тај подухват оствариће стручњаци Археолошког института и Народног музеја у Лесковцу.

Библиографија

Богдановић, И./Јоцић, М./Поповић, П. 1995, Сондажна истраживања локалитета Хисар (Лесковац), Лесковачки зборник XXXV, Лесковац 13-24.

Brown, E. 1673, A Brief Account of some Travels in Hungaria, Servia, etc. London.

Булатовић, А. 2000, Налазишта брњичке културне групе у Врањско-бујановачкој и Прешевској котлини, Гласник САД, 15-16, 23-42.

Димитријевић, С. 1933, Хисар код Лесковца, Старинар VIII-IX, 1933-1934, Београд.

Гарашанин, М, 1983, Група Доња Брњица – Горња Стражава, Праисторија југославенских земаља, бронзано доба, IV, Сарајево.

Гарашанин, М, 1953, Из историје Келта у Србији, Историјски гласник 3-4, Београд.

Гарашанин, М./Ивановић В. 1958, Праисторија лесковачког краја, Лесковац.

Гарашанин, М./Гарашанин Д, 1951, Археолошка налазишта у Србији, Београд.

Hahn J.G. 1861, Reise von Belgrad nach Salonik, Wien 59.

Hansel, B. 1988, Mykene und Europa, u Das mykenische hellas heimat der helden Homerrs, 62-64, Berlin.

Јоцић, М. 1984, Нова налазишта старијег гвозденог доба на територији јужног Поморавља, Лесковачки зборник XXIV, Лесковац.

Јоцић, М. 1996, Уништавање археолошких налазишта у лесковачком крају, Гласник САД, 12, Београд.

Јоцић, М./Стојић, М. 1993, Метално доба у Лесковачкој котлини, Лесковачки зборник XXXIII, Лесковац, 291-298.

Каниц, Ф. 1985, Србија, земља и становништво, Београд.

Кондић В., Поповић В., Царичин град – утврђено насеље у византијском Илирику, Београд-Лесковац 1977.

Красовски, А. 1930, Старине лесковачке околине, Старице V, Београд.

Lemerle, P./Dagron, P./Ćirković, S. 1982, Actes de saint-Panteleemon, Paris, 176-177.

Максимовић, Љ., Северни Илирик у VI веку, Зборник радова Византолошког института, бр. XIX, 1980.

Милићевић, М, 1884, Краљевина Србија, нови крајеви, Београд.

Новаковић, С. 1912, Општа хрисовуља за Хиландар и пирг Хрусију из 1303-1304. Законски споменици српских држава средњег века, Београд, 418-423.

Павловић, С.Е./Костић, Д. 1988, Археолошки споменици и налазишта лесковачког краја, Београд 1988.

Петровић П., Ниш у античко доба, Ниш 1986.

Pleiner, R. 2000, Iron in archaeology, The European Bloomery Smelters, Praha.

Рачанин, Ј. Путешествије к граду Јерусалиму, Гласник српског ученог друштва, XXXI

Ракић, М. 1987, Из нове Србије, Београд 1880-1881, репринт, Лесковац.

Стојић, М. Гвоздено доба у Лесковачкој и Врањско-бујановачкој котлини, Врањски гласник, XXVI-XXVII, Врање, 1993/1994, 9-16.

Стојић, М. Брњичка културна група у басену Јужне Мораве, Генеза, развој и хронологија, Лесковачки зборник, XLI, Лесковац 2001, 15-94.

Стојић, М. Брњичка културна група у лесковачком крају, Лесковац, 2000, студија-каталог.

Стојић М. Бронзана дугмад и разводници украшени мотивом трискелеса из Поморавља и басена Млаве, VIMINACIUM, 12, Пожаревац, 2001, 51-66.

Стојић, М., Гвоздени предмет у облику игле са локалитета Хисар у Лесковцу, Лесковачки зборник XLII, Лесковац 2002.

Стојић М, Јоцић М., Перић С., Вишеслојно насеље брњичке културне групе југоисточна падина Хисара, Лесковачки зборник XL, Лесковац 2000, 281-302.

Стојић М, Капуран А., Керамика брњичке културне групе са локалитета Хисар – југоисточна падина у Лесковцу, Лесковачки зборник XLI, Лесковац 2011, 95-130.

Stojić, M., 1992, The Brnjica cultural group in the south Morava basin, Старице L, 9-59.

Стојић, М. 2001. Брњичка културна група у басену Јужне Мораве, Лесковачки зборник XLI, 15-93.

Стојић М, 2002, Најстарији налази гвоздених предмета у Србији, Годишњак, књига XXXII, Центар за балканолошка испитивања, књига 30, Sarajevo-Frankfurt am Main Berlin Heidelberg, 235-249

Стојић М, 2004, Пањевачки рит, Београд.

Stojić, M. 2006, Ferral metallurgy center of the Brnjica Cultural Group (14th-13th Century BC) at the Hisar Site of Leskovac, Metalurgija – Journal of Metallurgy, MjOM, Metalurgija – Journey of Metallurgy, Volum. 12, 105-110, P52 3.

Стојић М, Јоцић М, 1997. фигура мачке и дугме са представом трискелеса из Народног музеја у Лесковцу, Лесковачки зборник ,XXXVII, Лесковац, године 17-22.

Стојић, М/Перић, С./Јоцић, М. 1999. Керамика из стамбеног објекта из прелазног периода у гвоздено доба на локалитету Хисар у Лесковцу, Лесковачки зборник 27-40

Шоља - брњичка културна група

Плочица од слошоваче

Неовац Свѣтана Лазаревића